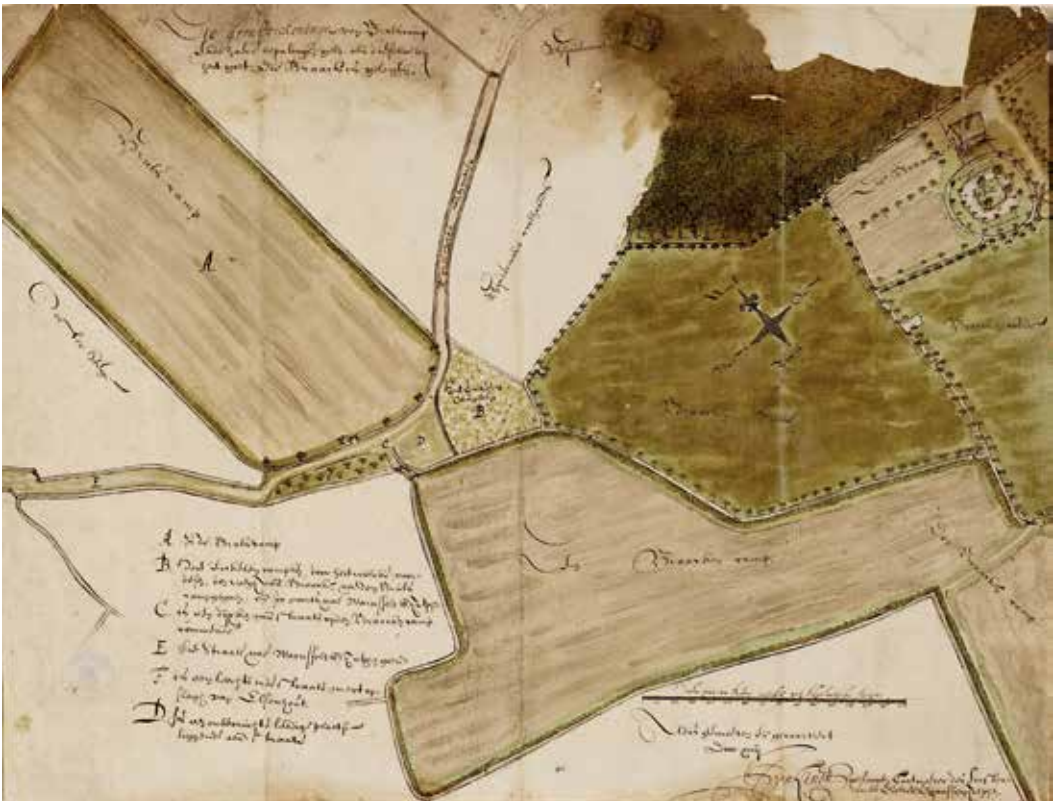

Warnsveld in de 'riddertijd'

Een burchtheuvel op het goed Ter Brake

Diederik Rijs

Een ontdekking op een oude kaart, gecombineerd met gegevens uit allerlei archieven, leverde een verrassend beeld op van de 'riddertijd' aan de oostkant van het huidige dorp Warnsveld: de omgeving Rhienderinklaan, Veldesebosweg en Garszenhof. De naam van de Brakelaan verwijst naar het goed Ter Brake, dat hier ooit lag. Bij de archeologische begeleiding van de rioolvervanging in 2011-2012 aan de Veldesebosweg, nabij het oude erf Ter Brake, werd veel bouw materiaal gevonden. De baksteenformaten die daar werden aangetroffen, stammen uit de 13e en 14e eeuw, andere uit latere perioden. Het meeste bouw materiaal lijkt uit de 14e eeuw te stammen.!

Kaart door J. van Lindt van vóór 20 juli 1644 van wege de Brulskamp (onder meer het latere Abersonplein, Warnsveld) die dicht bij het leengoed Ter Brake lag. De percelen en wegen op deze 17e-eeuwse kaart wijken verrassend weinig af van de toestand op de kadastrakaart van Warnsveld uit 1832. (Gelders Archief, 0124 Hof van Gelre en Zutphen AKV172)

Uitsnede van het huidige straten- en huizenplan van Warnsveld met daarachter geprojecteerd de kaarten uit 1644 en 1832. (Diederik Rijs)

Ter Brake en Rhienderink

De eerste vermelding van het goed en het geslacht Ter Brake is uit 1378, toen Reynolt ter Brake dit goed in leen ontving van de hertog van Gelre.² Vermoedelijk was het goed Ter Brake een nieuw, vanuit het nabijgelegen Rhienderink gesticht goed. De volgende vier aanwijzingen maken dat aannemelijk:

1. Rhienderink is veel ouder dan de eerste vermelding van Ter Brake. Van een houten waterput op het goed Rhienderink, die in 2004 is opgegraven, is de ouderdom vastgesteld op 1059 na Chr.³ De oudste vermelding van Rhienderink is uit 1347, wanneer een *huis Reijnardijnck* genoemd wordt, gedeeltelijk in bezit van *Hendrik Reijnardijnck*.⁴ In deze tijd – de late middeleeuwen – moest een huis op het platteland in verband met de veiligheid verdedigbaar zijn, op z'n minst met een gracht. Uit 1402/1403 is er een vermelding van de bouw of het herstel van een kapel bij het huis Rhienderink! In datzelfde jaar vond er groot herstel aan het huis plaats, de bovenkant van het huis werd nieuw opgetrokken en het dak vernieuwd; ook wordt het plaatsen van palen genoemd.⁵ Een jaar later wordt een molen – waarschijnlijk een rosmolen – bij Rhienderink vermeld.⁶
2. Het goed Rhienderink bestond in 1347 behalve uit een huis ook uit een hofstede en landerijen, waaronder stukken land bij het zuidelijker gelegen de Bieshorst. Ter Brake is gelegen op een hogere zandkop, tussen Rhienderink en Bieshorst.⁷ Het goed Ter Brake zou dan gesticht zijn aan de rand van het goed Rhienderink, op of bij nieuw ontgonnen grond.
3. De naam *Brake* duidt op nieuwe ontginning. Dit is een oude afleiding van het woord *breken* en had ook de betekenis 'losmaken, scheuren' van de grond, niet alleen na de oogst, maar ook bij uitbreiding.⁸ Woeste gronden, bijvoorbeeld heide, waren bezit van de hertog van Gelre en mogelijk heeft hij een deel van de heide voor Ter Brake ter ontginning uitgegeven en daar Reinold mee beleend. In het leenregister wordt Ter Brake in 1473 beschreven als: '...daer naest gelant is Borrenhof [= Rhienderink] an deen sijde ende voort alom in den gemeynen velde [= heide, markebezit]...' Nog in 1832 lag er dichtbij een groot heideveld ten oosten van Rhienderink.⁹
4. Hendrik Reijnardijnck stelde vanaf 1347 gedeeltes van zijn goed als onderpand voor leningen die hij van *Hendrik Louwer* – schepen in Zutphen – en anderen ontving. Vanaf 1358 verkocht hij het goed Rhienderink in delen aan dezelfde Louwer. Hendrik Reijnardijncks broer *Wolter* werd voor diens erfdeel van Rhienderink tevreden-

Restanten van de waterput van Rhienderink uit 1059 op het 'middeleeuwse erf' op de Kaardebol in Zutphen. (Diederik Rijs)

gesteld.¹⁰ In de jaren 1371-79 verklaarden vijf kinderen van Hendrik Reijnardijnck dat zij geen aanspraken meer hadden op het goed Rhienderink.¹¹ Juist in deze tijd wordt Ter Brake voor het eerst vermeld, met Reinold als eigenaar. Het is mogelijk dat er een familieband bestond tussen Rhienderink (Reijnardijnck = erf van Reinard) en het geslacht Ter Brake, waar tot ca. 1500 de voornaam Reinderd (= Reinold) overheersend bleef.

Ridders

Hendrik Louwers dochter *Geertruid* verkocht het goed Rhienderink in 1394 aan de Bornhof, in welks bezit het tot in de 19^e eeuw zou blijven.¹² Een gedeelte werd door haar en haar man geschonken ten behoeve van een jaarlijkse uitdeling aan de armen van de Bornhof.¹³ Afgezien van een tijnspllicht aan het kapittel van Sint-Pieter in Utrecht, die in 1384 werd afgekocht, was het Rhienderink een vrij en eigen goed.¹⁴

Uit het 'register van gewapenden' uit 1401 blijkt dat in geval van krijgsverrichtingen voor de hertog van Gelre, Rhienderink meer moest bijdragen dan Ter Brake, waarvan de leenman tot de ridderschap behoorde!¹⁵ Rhienderink leverde dan een paard met geharnaste

In 1378 trok een legertje Zutphense burgers naar De Cloese bij Lochem, waarschijnlijk om de roofridder die zich daar verschanste een lesje te leren. Deze burgers moeten op soortgelijke manier zijn uitgedost geweest als op bovenstaande afbeelding van rond 1350. (Onbekende illustrator van Jacob van Maerlants *Der Naturen Bloeme*, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag)

ruiter *plus* een voetknecht (= voetsoldaat) en Ter Brake alleen een geharnaste ruiter.¹⁶

Het behoren tot de ridderschap was in de late middeleeuwen niet afhankelijk van een goed, maar van geboorte en financieel vermogen, zodat paard en harnas betaald konden worden. In het lijstje ridders in Warnsveld uit 1401 staat een Rhienderink ('Ryeninc'), terwijl de familie Rhienderink het gelijknamige goed in 1371 al definitief verkocht had aan Hendrik Louwer. Mogelijk hield de familie het goed na de verkoop in pacht, want van 1413-1416 wordt een *Gherloch toe Rynerdinc* als pachter vermeld.¹⁷

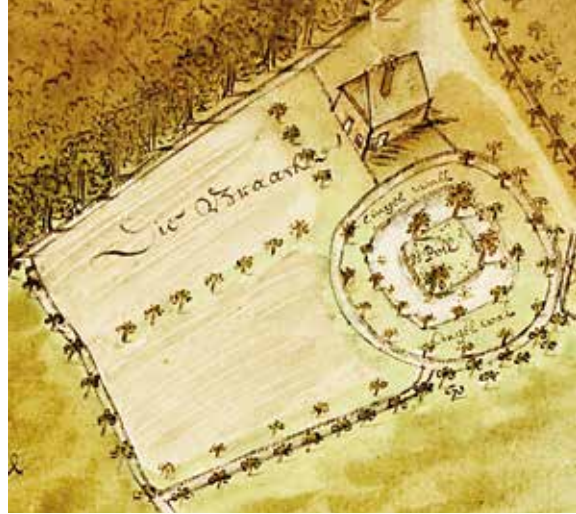
Mogelijk is er ook een familieband met het goed Rienderink bij Lochem. Het kasteel de Cloese – in de late middeleeuwen een *pol*,¹⁸ een met een gracht omgeven burchtheuvel – was onderdeel van dit goed. In 1378 trok een legertje van Zutphense burgers onder leiding van twee magistraten hier naartoe, om het huis op de pol te belegeren en in te nemen.¹⁹ Gimberg vermoedde dat dit gebeurde om de bewoner voor zijn roofzucht te bestraffen.²⁰ Eén jaar later, in 1379, werd

een *Hendrik Reynerinck* door de hertog van Gelre beleend met dit goed. Deze Hendrik heeft, evenals zijn Warnsveldse naamgenoot, een zoon Klaas. Die volgt hem op in 1403 als leenman van Rienderink/De Cloese. Of is hier sprake van dezelfde Hendrik? Hierna werd langzamerhand de geslachtsnaam Rienderink vervangen door *de Cloese*. Bij de beleening van kleinzoon Johan in 1459 heette het bijvoorbeeld: *Ter Clusen geheyt Reyneringh*.²¹ De naam Rienderink bleef bewaard voor de boerderij aan de Zwiepseweg op de tegenoverliggende oever van de Berkel, die in de Tweede Wereldoorlog verwoest is.²²

Versterkt huis

Reinold, die in 1378 Ter Brake in leen ontving, werd rond 1400 opgevolgd door zijn zoon *Johan*, waarbij het goed Ter Brake in 1405 tot ‘zadelleen’ of ‘zadelgoed’ verheven werd.²³ Als leenhulde, aan het begin van de belening, moest deze leenman een gezadeld paard aan zijn leenheer, de hertog van Gelre, overdragen. De houders van een zadelleen behoorden tot de ridderschap.²⁴ Het leveren van een gezadeld paard bracht veel hogere kosten met zich mee dan de kosten voor een gewoon leen, waar de leenhulde één pond bedroeg.²⁵ Daar stond tegenover dat het zadelleen daarna vrijgesteld was van bepaalde belastingafdrachten. Johan ontving gelijktijdig ook het goed *Tjodink* in leen en in 1424 bovendien *'t Hunnekink*, beide in Warnsveld en beide als gewoon leen.²⁶

Waarschijnlijk hadden Reinold of Johan een versterkt huis, mogelijk een woontoren, op Ter Brake laten bouwen, zoals het een echte ridder betaamde. In ieder geval was er nog in de 17^e eeuw direct achter boerderij Ter Brake een omgrachte burchtheuvel – een *pol* – met een omwalling aanwezig. Deze is heel precies ingetekend op een kaart van J. van Lindt uit ca. 1644. Hij tekende deze kaart in verband met een civiel proces over

Uitsnede uit de kaart van J. van Lindt uit 1644 met daarop de boerderij Ter Brake en zijn ‘poll’ met de ringgracht en ‘cingel wall’ daaromheen. (Diederik Rijs)

een akker ‘Brulskamp’, waarbij Ter Brake en Rhienderink eigenlijk meer ter oriëntatie zijn ingetekend.²⁷ Waarschijnlijk heeft Van Lindt om de tijd te doden, min of meer toevallig, Ter Brake nauwkeurig in vogelperspectief kunnen intekenen, inclusief de schaduwen van de boompjes, terwijl het Rhienderink er alleen met een schetsje vanaf kwam. Dat er hierbij geen fantasie in het spel was, laat de belening in het Gelders leenregister uit 1647 zien: *Paul Selts* wordt beleend met ‘volgende parcellen, namelijk huys ende hoff met den pol ter sijden het huys in sijnne grafften gelegen, ende eenen bongard liggende voor het voors. huys naer het velt aen met eenen Camp van omtrent 8 molder geseys, gelegen achter den voors. hoff langs ende nevens Reynerdincks boss, ende eene weyde van omtrent vier coeweydens ter sijden den voors. bongart, blijvende de reste allodiael goet...’²⁸

Het goed Ter Brake bestond volgens de inschrijving in het leenregister op dat moment voor het grootste, overige deel uit allodiaal goed, dat wil zeggen vrij, eigen en onbeleend goed.

Kippenfokbedrijf

Het huis de Brake op de kaart uit ca. 1644 is mogelijk het restant van een bijgebouw

Boerderij De Brake, die in 1929 is afgebrand. Mogelijk is het voorhuis hetzelfde huis als op de kaart uit 1644. (J.W. van Petersen en J. Harenberg, *Warnsveld, historische wandeling door het dorp en zijn buitengebieden*, Zutphen 2002)

dat hoorde bij een huis dat op de pol heeft gelegen. Waarschijnlijk bleef dit bouwdeel daar staan en diende later als voorhuis van de boerderij De Brake, die in 1929 helaas is afgebrand.²⁹ In de jaren '30 werd op deze plek de huidige villa De Brake gebouwd. Op het achtererf van de afgebrande boerderij – de oude plaats van de pol – en de ten zuiden daarvan gelegen landerijen werd in die tijd het grote kippenfokbedrijf van Manus Garsen (later fa. Lokhorst) gebouwd, de 'Johannahoeve'.³⁰ Naar deze Garsen is de later op deze plek gebouwde wijk 'Garsenhof' genoemd. ●

Literatuur

- B. Fermin, 'Rhienderink, Brake en Scheurkamp', 2012, in *Zutphense Archeologische Publicaties* 71.
- J.J.S. Sloet & J.S. van Veen, Register op de Leenaktenboeken Gelre en Zutphen, Kwartier Zutphen, Arnhem 1917.
- J.M. van Winter, *Ministerialiteit en Ridderchap in Gelre en Zutphen*, Arnhem 1962.
- J.W. van Petersen & J. Harenberg, *Warnsveld, historische wandeling door het dorp en zijn buitengebieden*, Zutphen 2002.

Bronnen, verwijzingen en noten

- 1 Fermin, blz. 22.
- 2 Sloet & Van Veen.
- 3 Fermin, p. 29.
- 4 Regionaal Archief Zutphen (RAZ), archiefnr. 0083, Bornhof Regesten Oorkonden t.e.m. 1599, reg. nr. 20.

- 5 Galema, Hermans, Rekeningen Bornhof 1390-1417, transcriptie, Zutphen 1995, p. 28.
- 6 idem, p. 33.
- 7 Fermin, p. 17.
- 8 De Geïntegreerde Taalbank, www.gtb.inl.nl, 'BraakII'.
- 9 Kadastrale Atlas Gelderland, Warnsveld. St. Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Velp 2000.
- 10 NL-ZuRAZ-0083, Bornhof Regesten Oorkonden t.e.m. 1599, reg. nr. 36.
- 11 Gelijs, Armgard, Klaas, Willem en Arend. NL-ZuRAZ-0083, Bornhof Regesten Oorkonden, reg. nr. 48, 50, 52, 56.
- 12 NL-ZuRAZ-0083, Bornhof Regesten Oorkonden t.e.m. 1599, reg. nr. 78.
- 13 idem, reg. nr. 77.
- 14 NL-ZuRAZ-0083, Bornhof Regesten Oorkonden t.e.m. 1599, reg. nr. 67 + 78.
- 15 Van Winter, p. 208.
- 16 Gelders Archief, 0001 Graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen, inv. nr. 666.
- 17 S. Galema & R. Herman, Rekeningen Bornhof 1390-1417, transcriptie NL-ZuRAZ 0083-Archief Bornhof nr. 40-47.
- 18 Sloet & Van Veen.
- 19 R. Wartena, Stadsrekeningen Zutphen 1364-1445/46, transcriptie, 1977, p. 11.
- 20 J. Gimberg, 'Handel en nijverheid te Zutphen in de middeleeuwen', in *Bijdragen en Mededeelingen Gebre* (1935), p. 7.
- 21 Sloet & Van Veen.
- 22 Everhard Jans, 'Een belangrijke schuur in Langen', in *Land van Lochem* 2012-03.
- 23 Sloet & Van Veen.
- 24 Van Winter, p. 208, 209.
- 25 Op de 'lijst van gewapenden' uit 1401 werden de paarden met verschillende bedragen getaxeerd. Voor het paard van Ryeninc staat: 25 gulden, toen overeenkomend met ongeveer 34,5 ponden.
- 26 Sloet & Van Veen.
- 27 Er is ook een iets schetsmatiger kaart over hetzelfde 'Brulskamp' van N. van Geelkercken uit 1642; daarop zijn Rhienderink en Ter Brake beide alleen klein geschetst.
- 28 Sloet & Van Veen.
- 29 Van Petersen & Harenberg.
- 30 idem.